

חיבטים לשוניים בפרשת חקת עח

דקדוקי קריאה בפרשת חקת בהפטרה ובראשון של בלק

יט ב וַיִּקְחֻ: וַאֲוֹ בִשְׁוֹא נַע. אֵלֶיךָ פָּרָה: הפ"א רפויה
יט ז וְכַבֵּס: הבי"ת בסגול ולא בצירי, וכן בפסוק י. וְאַחַר יָבֵא אֶל-הַמַּחֲנֶה: טעם טפחא בתיבת
וְאַחַר
יט יב הוּא יִתְחַטֵּא-בֹּ בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִטְהַר: יש לעמוד מעט אחר קריאת
הַשְּׁבִיעִי להדגיש את העובדה כי ההפסק העיקרי בתיבה זו ולא בתיבת התביר, אחרת מתקבלת משמעות
שאינה נכונה. וכן הדבר גם בחצי השני של הפסוק: הוּא יִתְחַטֵּא-בֹּ בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
- יִטְהַר וְאִם-לֹא יִתְחַטֵּא בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי - לֹא יִטְהַר
יט יד בְּאַהֲל: הבי"ת בשווא, אך בהמשך הפסוק בְּאַהֲל מיודע, הבי"ת בקמץ
יט טז בַּחֲלֹל-חֶרֶב: געיה בבי"ת הראשונה
יט יח הֵיוּ-שָׁם: געיה בה"א. בַּעֲצָם הַבַּיִת פְּתוּחָה¹ בַּחֲלֹל: העמדה קלה בבי"ת לציין מיודע
כ א כָּל-הָעֵדָה: הטעמה כפולה על תיבה אחת
כ ב וְלֹא-הָיָה מַיִם: טעם נסוג אחור לה"א הראשונה
כ ד וְלִמָּה: במלרע ומ"ם רפויה, וכן הדבר גם בפסוק הבא
כ ה הָרַע: רי"ש קמוצה
כ ח וְהִשְׁקִית: במלרע
כ יג אֲשֶׁר-רָבּוּ: במלרע, יש להיזהר לא להבליע רי"ש אחת לתוך השנייה
כ יד מִצְאָתָנּוּ: הטעמה באל"ף הקמוצה, לכן התי"ו שלאחריה בשווא נח²
כ יז נַעֲבֹרָה-נָא: העי"ן בשווא נח. דָּרַךְ הַמֶּלֶךְ נִלְדָּה: כך ההטעמה על פי רוב הדפוסים
כ יט בַּמִּסְלָה: געיה בבי"ת והמ"ם בשווא נע ללא דגש
כא א וַיִּלָּחֶם: במלעיל, כן הדבר בהמשך בפסוק כג
כא ד לִסְבָּב: הבי"ת הראשונה רפה, כן הדבר לפי בן אשר בכתר ארם צובה ולנינגרד
כא ה בְּאַלְקִים: האל"ף אינה נשמעת. קֶצֶה: הטעם בקו"ף מלעיל³
כא ו וַיִּשְׁלַח: השי"ן בפתח ולא בשווא. מִיִּשְׂרָאֵל: המ"ם בחירק חסר וכך גם היר"ד הדגושה שלאחריה
כא ז וַיָּסֶר: במלרע, הוא"ו בשווא נע
כא יא מִמִּזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ: יש להקפיד על הפרדת התיבות שלא יישמע שהה"א שבראש התיבה השנייה
תשתייך לסוף התיבה הקודמת
כא יג וַיַּחֲזֹנוּ: בטעם רביע, לא בגרשיים⁴
כא יד יֵאמָר: המ"ם בפתח
כא טו לְשִׁבְתָּ: הלמ"ד בשוא, לא בקמץ
כא יח שָׂרִים: שי"ן שמאלית
כא כ וַיִּשְׁקָפָה: במלעיל

¹ אופייני לה"א הידיעה לפני עי"ן (אע"פ שלפי הכלל צריך להיות כאן קמץ).

² למרות שזהו שווא שלאחר תנועה גדולה וכבר דנו בכך בעבר

³ המטעים בצד"י עובר לזמן בינוני (הווה).

⁴ עיין "כא"צ והנוסח "....עמ' 52

כא כב אַעבְרָה: העי"ן בשווא נח

כא כג יִהְצָה: היו"ד מוטעמת וקמוצה בקמץ רחב, והה"א בשווא נח

כא ל וַנִּשְׁיִם: הנר"ן בפתח. מִידְבָּא: הדל"ת בשווא נע

כא לב אֶת-יַעֲזָר: העי"ן בשווא נח

כא לב וַיֹּרֶשׁ אֶת-הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר-שָׁם: הטפחא בתיבת וַיֹּרֶשׁ⁵

הפסרת חקת שופטים יא:

ב וַיֹּאמְרוּ לוֹ: טעם נסוג אחור ליו"ד

ח וְהִלַּכְתָּ.... וְנִלְחַמְתָּ: מלרע

ז בָּאֲתָם: במלרע. לַעֲתָה: מלעיל, בפסוק הבא עֲתָה מלרע

ט לְהִלָּחֵם: הטעם בחי"ת והיא בצירי בניגוד לפסוק כז

יג בַּעֲלוֹתָו: העמדה קלה בבי"ת למנוע הבלעת העי"ן החטופה

טז כִּי בַּעֲלוֹתָם מִמָּצָרִים: טעם טפחא בתיבת כִּי

יז אֶל-מֶלֶךְ אֱדוֹם | לֵאמֹר: פסק בין תיבות אֱדוֹם ובין לֵאמֹר. אַעבְרָה-נָא: העי"ן בשווא נח

יח וַיָּסֹב: הסמ"ך בקמץ קטן

כא ה' אֱלֹהֵי-יִשְׂרָאֵל: יש לשים לב לקושי המתעורר בקריאת תיבות אלו וטעמיהן

כז לְהִלָּחֵם בִּי: טעם נסוג אחור ללמ"ד וכן הדבר בהמשך בפסוק לב

ראשון של בלק במדבר כב:

ד אֵת יָרֵק הַשָּׂדֶה: טעם טפחא בתיבת אֵת

ה פְּתוּרָה: הטעם מימין לפ"א, ההטעמה בתי"ו, במלעיל

ו וַעֲתָה: הקורא את העי"ן כמו אל"ף משנה את משמעות הכתוב. אֶרְה-לִּי: העמדה קלה באל"ף.

וַאֲגַרְשֶׁנוּ: הרר"ש בשווא נע ולא בחטף

יא קָבֶה-לִּי: העמדה קלה בקו"ף

יב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-בְּלָעָם: יש לשים לב לטעמים בפסוק זה, רבים הקוראים המתבלבלים וקוראים מרכא-טפחא כבר בתחילתו. הדבר נובע מכך שהאתנח⁶ קוטע את דברי הבורא אל בלעם באמצע ומחלק את הדיבור לשניים: לֹא תִלָּךְ עִמָּהֶם לֹא תֵאָר אֶת-הָעָם

יט ו וַלְקַח הַכֹּהֵן עֵץ אֲרָז וְאֶזוֹב וְשָׁנִי תוֹלַעַת וְהַשִּׁלִּיד אֶל-הַיּוֹךְ שְׂרַפְתָּ הַפָּרָה:

ואמר רב חסדא אמר רבינא בר שילא: הני מרריתא דאגמא אדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח. מיתביה: אזוב, ולא אזוב יוץ, ולא אזוב כוחלי, ולא אזוב מדברי, ולא אזוב רומי, ולא אזוב שיש לו שם לווי? אמר אביי: כל שנשתנה שמו קודם מתן תורה, ובאתה תורה והקפידה עליה בידוע שיש לו שם לווי. והני לא נשתנה שמייהו קודם מתן תורה כלל" (סוכה, יג ע"א) ד"ר משה רענן פורטל הדף היומי

הנושא המרכזי: לזיהוי האזוביון

במקורות כמעט ואין תאור של מאפייני הצמח אזוביון (או אזוב יון) וההתייחסות העיקרית היא לשמו בלבד. גם המפרשים מיעטו להתייחס

⁵ בניגוד לתורה קדומה הסובר כי טעם זה יבוא על תיבת 'האמרי'

⁶ הוסבר כמה פעמים שהפתיחה של הפסוק היא לפני האתנח. והאתנח חוצה את החלק העיקרי של הפסוק כלומר את דברי ה' אל בלעם.

⁷ משום מה רגילים לנקד ולקרוא מלה זו: שִׁילָא. ניקוד זה אינו מסתבר, שם זה הוא מקראי. בתורה הבן השלישי של יהודה הוא שִׁלָה, ואין להניח שזה שם אחר. היו"ד מורה על צירי, והאל"ף רגילה בארמית התלמודית.

למלאכת זיהויו. מהמשנה בשבת (פי"ד מ"ג) משתמע שהאזובין הוא צמח המשמש לתרופה בלבד ובריאיים אינם אוכלים אותו: "אין אוכלין איזוב יון בשבת לפי שאינו מאכל בריאים אבל אוכל הוא את יועזר ושותה אבוברועה וכו'". שני אזכורים אחרים במשנה מתייחסים לפסולו למצוות אזוב אך אינם מספקים רמז לזהותו: "... מצות אזוב לא יון לא אזוב כוחלי לא אזוב רומי לא אזוב מדברית ולא כל אזוב שיש לו שם לווי" (נגעים, פי"ד מ"ו). ומשנה דומה בפרה (פי"א מ"ז): "כל אזוב שיש לו שם לווי פסול אזוב זה כשר אזוב יון אזוב כוחלית אזוב רומי אזוב מדברי פסול וכו'". בספרי (במדבר, חקת פיסקא קכד) אנו מוצאים: "... ור' יהודה אומר ושרף ושרף שלא ימעיט לה עצים. מרבה הוא לה חבילי אזוב וחבילי אזוב יון בשביל לרבות את העפר". מתוך ההקשר ברור שהגרסה הנכונה היא "אפר" ואכן הרמב"ם (הלכות פרה אדומה, פ"ד הלכה ט"ז) מציין את האזובין כצמח העשוי להרבות אפר: "... ומצוותה שלא ימעט לה עצים מן הראוי לה אבל מרבה הוא לה חבילי אזוב ואזוב יון בזמן שרפה כדי להרבות את האפר וכו'".

בכתבי היד של ספרות חז"ל ובמקורות תורניים מאוחרים יותר קיימות שתי גרסאות לשם הצמח. חלקן גורס אזובין ואילו באחרות השם מפוצל לשתי מילים – אזוב יון. ייתכן שלחילוף גרסאות זה יש השלכות על זיהויו של הצמח שכן אזובין עשוי להתפרש כאזוב קטן⁸ ואילו אזוב יון הוא אזוב הקשור באופן כלשהו לארץ יון. היחס המספרי בין שתי הגרסאות שווה פחות או יותר. למשל רב האי גאון (נגעים, פי"ד מ"ו) גורס בשתי מילים ואילו הערוך במילה אחת. הרב ח. י. קאהוט סבר שהגרסה המדויקת היא "אזוב יון" וכתב: "... אבל ידים מוכיחות דנוסח אזוב יון יותר טוב דיגיד עליו רעו אזוב רומית, אזוב מדברית, אזוב כוחלית (זה הסדר לפי כתב יד סוכה הנ"ל וכו')". לענ"ד ניתן להוסיף נימוק נוסף שהשם מורכב משתי מילים שהרי המשניות בנגעים ופרה פוסלת את האזובין משום שיש לו שם לוואי. אמנם אין כאן הוכחה מוחלטת אך סביר יותר שהשם "אזובין" השונה לחלוטין מאזוב לא היה נקרא "כל אזוב שיש לו שם לווי".

נסיון הזיהוי הראשון של האזובין מופיע בגמרא (שבת קט ע"ב) המתארת את הערך הרפואי של מיני האזוב: **"גמרא. אמר רב יוסף: אזוב אברתה בר המג, איזובין אברתה בר הינג. עולא אמר: מרוא חזירא. עולא איקלע לבי רב שמואל בר יהודה, אייתו לקמיה מרוא חזירא, אמר: היינו אזוב דכתיב באורייתא. רב פפי אמר: שומשוק. אמר רב ירמיה מדיפת: כוותיה דרב פפי מסתברא, דתנן: מצות אזוב שלשה קלחין ובהן שלשה גבעולין. ושומשוק הוא דמשתכחא הכי. למאי אכלי ליה לקוקאיני, במאי אכלי ליה בשבע תמרי אוכמתא, ממאי הויא מקימחא דשערי (במנא) דחליף עליה ארבעין יומין"** פירוש: גמרא אָמַר רַב יוֹסֵף: אָזוֹב סַתֵּם הַכְּתוּב בַּתּוֹרָה הוּא הַקְּרוֹי בַּבֵּל "אַבְרָתָה בַּר הַיִּנֵּג", אִיזוֹבִין הוּא הַנִּקְרָא "אַבְרָתָה בַּר הַיִּנֵּג". עוֹלָא אָמַר: אָזוֹב הַכְּתוּב בַּתּוֹרָה הוּא מְרֻא חֲזִירָא [לבנה]. וּמִסּוּפֵר: עוֹלָא אִיקְלַע לְבֵי [הַזְדַּמֵּן לְבִית] רַב שְׁמוּאֵל בַּר יְהוּדָה. אִיִּיתוּ לְקַמְיָה [הַבִּיאוּ לַפְּנִי] מְרֻא חֲזִירָא [לבנה]. אָמַר: הֵיִינוּ אָזוֹב דְּכָתִיב בְּאַוּרֵיִיתָא [שְׁנֵאמַר בַּתּוֹרָה]. רַב פִּפִּי אָמַר: אִיזוֹב הוּא הַקְּרוֹי שׁוּמְשׁוּק. אָמַר רַב יִרְמְיָה מְדִיפְתִּי: כְּוֹתִיָּה נִכְשִׁיטָתוֹן שֶׁל רַב פִּפִּי מִסְתַּבְּרָא [מִסְתַּבֵּר] לּוֹמַר, דְּתֵנָן [שֶׁכֵּן שְׁנֵינוּ בַּמִּשְׁנָה]: מִצְּוֹת אָזוֹב שִׁיקַח שְׁלֹשָׁה קְלָחִין [עֲנָפִים], וּבִהוֹן, בְּכָל קֶלַח שְׁלֹשָׁה גִבְעוּלִין, וְשׁוּמְשׁוּק הוּא דְּמִשְׁתַּכַּח הָכִי [שְׁמֻצוֹי כֵּךְ] שִׁהִיוּ בְּכָל קֶלַח שְׁבוּ שְׁלֹשָׁה גִבְעוּלִים, וְאוֹמְרִים: לְמָאי אֲכָלִי לִיָּה [לְשֵׁם מַה אוֹכְלִים אוֹתוֹן] לְקוֹקְאִינִי [לְהִירְפֵּא מִתּוֹלְעֵי הַמַּעֲיִים]. וּבְמָאי אֲכָלִי לִיָּה [בְּמַה אוֹכְלִים אוֹתוֹן] עִם שְׁבַע תְּמָרִי אוֹכְמָתָא [תְּמָרִים שְׁחֹרֹת, כְּהוֹת]. מְמָאי הָוִיא [מִמָּה הִיא, מִחֻלָּה זֹו נִהִיִּית, בָּאֵה] מְקִימָחָא דְּשַׁעְרֵי בְּמִנָּא דְּחַלִּיף עָלֶיהָ אַרְבָּעִין יוֹמִין [מֵאֲכִילַת קֶמַח שְׁעוּרִים שְׁבַכְלִי שְׁעִבְרוּ עָלֶיהָ אַרְבָּעִים יוֹם].. מִדְּבַרִי הַגְּמָרָא עוֹלָה שְׁאִזוֹבִין הוּא "אַבְרָתָה בַּר הַיִּנֵּג" וְאִילוּ אָזוֹב לֵאל שֵׁם לוֹוִאי הוּא "שׁוּמְשׁוּק". מִסִּיבָה שְׁאִינָה בְּרוּרָה לִי רַב הָאִי גָאוֹן (שֵׁם) הִסִּיק מִדְּבַרִי הַגְּמָרָא "אִיזוֹב יוֹן פִּירוּשׁ שׁוּמְשׁוּק בְּלִשׁוֹן רַבָּנָן".

⁸ א"ה: כמדומה שבספרות חז"ל תוספת יון' לרוב אינה להקטנה.

לדעתו דברי רב פפי מוסבים על האזובין ולא על האזוב כפי שמשמע מפשט הגמרא. בעקבות רב האי גאון גם הערוך פירש שאזובין הוא שומשוק. במדרש שכל טוב (בובר, שמות פרק טז) מופיע הניסוח הקושר בין האזובין ושומשוק: "מתני': אין אוכלין איזובין בשבת לפי שאינו מאכל בריאים, מאי איזובין, שומשוק וכו'".

הרמב"ם זיהה את האזובין עם הצמח אזובין דגול. בפיהמ"ש (שבת, פי"ד מ"ג) כתב: "איזובין, אלאסטוכדוס". שם זה נגזר מיוונית והוא האזובין הדגול. הרמב"ם העיד שהרופאים במערב ובמצרים השתמשו בו. בין החוקרים ניתן למצוא שני זיהויים עיקריים: געדה מצויה ואזובין דגול.

געדה מצויה

אפרים הראובני חלק על קביעתו של ח. י. קאהוט וסבר שההקשר בו מופיע השם אזובין יחד עם מיני אזוב בעלי שמות לוואי מוכיח ששמו נכתב במילה אחת. לדעתו ייתכן שבהשפעת השמות האחרים ברשימה שם בן מילה אחת יפוצל בטעות אך התהליך ההפוך איננו סביר. אין שום סיבה ששם בן שתי מילים המופיע יחד עם שמות בעלי מבנה דומה יאוחד אלא אם כן כך היה במקורו.

מתוך שמו ניתן להסיק שאזובין איננו מין אזוב שהרי לא נקרא בשם "אזוב" בתוספת שם לוואי אלא בשם אחר אך דומה. הדמיון בשם מעיד על דמיון מסוים לאזוב. באופן דומה מכנים הערבים את הגעדה המצויה בשם "זעתראן" ואת הזוטה בשם "זעתרה". שמות אלו נגזרו משמו של האזוב ה"זעתר". א. הראובני הציע לזהות את האזובין עם הגעדה המצויה בגלל דמיונה לאזוב. שני מינים אלו דומים בגוונם הלבן ושעירותם, בגודל העלים, בגודל הפרחים, צבעם וצורתם ובענפים הבודדים. בגלל הדמיון לאזוב הבדילו הערבים את הגעדה מהאזוב בעזרת מבנה העלים. משמעות השם הערבי "ג'עדה" היא "מתולתל" משום שעלי הגעדה מתולתלים בניגוד לעלי האזוב החלקים. האזובין הוזכר במשנה כצמח הפסול להזאה משום שהוא הקרוב ביותר לאזוב ביכולת ספיגת הדם בגלל שעירותו וניתן היה לטעות ולהשתמש בו.

הגעדה נמוכה ומסתעפת לענפים קטנים ודקים והשם אזובין כלומר אזוב קטן מתאים לה ביותר. הגמרא בשבת (שם) מתארת את השימוש באזובין כתרופה לקוקיאני ומפרש שם רש"י: "תולעים שבבני מעיים". התולעים גורמים לכאב בטן ואכן השימוש בגעדה מצויה מקובל עד היום ברפואה העממית כתרופה לכאבי בטן. בדומה לאזוב גם האזובין אינו אוצר מים רבים. הגבעולים והשעירות יבשים ולכן שני המינים נותנים אפר רב כאמור במדרש ספרי.

אזובין דגול

בעקבות הרמב"ם היו שזיהו את האזובין עם האזובין הדגול⁹. צמח זה בן-שיח זקוף ממשפחת השפתניים בגובה 30–70 ס"מ. גדל על קרקעות חול-חמרה בעמק החוף, ובחרמון בקרקע בזלתית. כנראה שצמח זה נמנע מקרקעות גירניות. ענפיו מעוצים בחלקם התחתון, ועליו צרים וארוכים. כל חלקי הצמח העל-קרקעיים מכוסים בשערות, ביניהן שערות בלוטיות המכילות שמן אתרי בעל ריח מיוחד. הפריחה בחודשים פברואר-מאי. צבע

⁹ י. פליקס הציע את האזובין הרפואי (Lavandula officinalis).

הפרחים סגול-ארגמני, והם מסודרים על עמוד התפרחת בצפיפות רבה. בראש התפרחת ערוכה לרוב קבוצה של 3-5 חפים ארגמניים-סגולים, המשמשים כדגל ומסייעים במשיכת מאביקים. מסיבה זו סבר א. הראובני שהאזוביון הדגול הוא האזוב הכוחלי המוזכר במשניות (ראו עוד במאמר **"ולא אזוב יון, ולא אזוב כוחלי"**).

מכיוון שתפוצת האזוביון הדגול בארץ מוגבלת לאזורים מעטים, אין הוא ידוע כל-כך ברפואה העממית אך תופס מקום חשוב ברפואה העממית של עדות ישראל המערביות. משתמשים בו לטיפול בשיעול, בקצרת, בבעיות עיכול, בשפעת, בנזלת, בנפיחויות, בכוויות, בהתכווצות שרירים, בדלקת ריאות, בנדודי שינה ועוד.

כלמינתה אפורה

נ. קריספיל הציע בספרו "ילקוט הצמחים" לזהות את האזוביון עם הכלמינתה האפורה (*Calamintha incana*). השם כלמינתה נגזר מיוונית, ופירושו "הנענה המשובחת". הכלמינתה היא בן-שיח ריחני שרוע ממשפחת השפתניים, המגיע לגובה של 10-30 ס"מ. צמח זה נדיר יחסית בארץ וגדל במיוחד על מחשופי קרטון לחים ומוצלים, בעיקר בראשי ההרים – בגליל, בשומרון וביהודה. גבעוליו מעוצים בחלקם התחתון, מסועפים ושרועים. עליו נגדיים, עגולים או דמויי-ביצה, ומכוסים בצפיפות בשערות מאפירות-מלבינות, המשוות לצמח גוון כסוף-אפור. העלים מכילים שמנים אתריים והם ריחניים מאוד. הפריחה בחדשים מאי-דצמבר. הפרחים נישאים ביקי העלים, בדורים היוצרים תפרחת דלילה, וצבעם ורוד-ארגמני. הפרי מכיל ארבע אגוזיות. הכלמינתה האפורה דומה מאוד לאזוב מצוי אלא שהיא קטנה יותר ולכן ראוי לקרוא לה אזוביון. שם זה השתמר עד היום בשם הערבי לצמח "זועוטמאן" שפירושו: האזוב הקטן. הצמח ידוע ברפואה העממית כתרופה בדוקה לתולעי מועים ("קוקיאני"). בנוסף לכך הוא משמש כתרופה לשיעול, דלקת ריאות, אסטמה, לכאבי מחזור, לכאבי בטן עזים, והחשוב מכל – הוא מועיל לרחמי הנשים, ומקל על האשה הכורעת ללדת.

תמונה 4. כלמינתה אפורה צילמה: שרה גולד

תמונה 3. אזוביון דגול צילם: Xemenendura

יט ז וְכִבֵּס בְּגָדָיו הַלֵּהָן וְרִחַץ בְּשָׂרוֹ בַּמֵּיִם וְאַחֵר יָבֹא אֶל־הַמִּתְנָה וְטָמֵא הַלֵּהָן עַד־הָעֶרֶב:
ספר תורת הטעמים של ידידנו הרב אברהם ויסבלום עמ' רפז

אפשר לפסק וְכִבֵּס בְּגָדָיו הַלֵּהָן וְרִחַץ בְּשָׂרוֹ בַּמֵּיִם, וְאַחֵר יָבֹא אֶל־הַמִּתְנָה וְטָמֵא הַלֵּהָן עַד־הָעֶרֶב:
ולפי זה מותר לכהן להכנס למחנה שכונה קודם שהעריב שמשו.

אבל הטעמים פסקוהו באופן שיש לפרשו כמאמר המוסגר. וְכִבֵּס בְּגָדָיו הַלֵּהָן וְרִחַץ בְּשָׂרוֹ בַּמֵּיִם (וְאַחֵר יָבֹא אֶל־הַמִּתְנָה) / וְטָמֵא הַלֵּהָן עַד־הָעֶרֶב: ולפי זה אין הכרח לפרש שמותר לכהן להכנס למחנה שכונה קודם העריב שמשו. אלא בא הכתוב לומר שלא יכנס קודם שרחץ מטומאתו, ושוב הוסיף שאף אם רחץ – טומאתו עליו עד שקיעת שמשו. וכן כתב רש"י: **וטמא חכהן עד הערב** – סרסוה ודרשהו: **וטמא עד הערב, ואחר יבא אל המחנה.**

א"ה. רגילים לפרש שהאתנה חוצה את הפסוק אחרי חלק הפתיחה שלו. כלומר הפתיחה נחצית ע"י טעם אחר, זקף לרוב, ואחריו הקטע הנוסף נחצה ע"י האתנה. אם נפרש כך יצא דין שאינו

נכון. גם בפסוק הבא כתוב והשִׁרְף אֶתָּה יִכָּבֵס בְּגָדָיו בְּמִים וְרַחֵץ בְּשָׁרוֹ בְּמִים וְטָמֵא עֲדֵהֶעָרֶב: וכן בפס' י, ובמקומות רבים בספר ויקרא. הצד השווה בכולם שאחרי הטבילה, הטובל נשאר טבול יום, ורק הלילה גומר את טהרתו. אחרי הטבילה נגרע בהרבה כוח הטמא לטמא אחרים, אבל הטהרה נשלמת רק בבוא השמש, כידוע. כאן לא חששו הטעמים שטבול יום יכנס לעזרה, יתכן, כי ביטוי זה חוזר על עצמו, כאמור.

כא א הרב יצחק ישעיה וייס נר"ו גאב"ד נוה אחיעזר – טיפת דיו של רש"י

דרך האתרים

וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ־עָרֵל יֹשֵׁב הַנֶּגֶב כִּי בָא יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים וְגו' ברש"י: **וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי**, שמע שמת אהרן ונסתלקו עניי כבוד וכו', כדאיתא בראש השנה (ג, א), **ועמלק וכו'**, **יושב וכו'**. **דרך האתרים**, דרך הנגב שהלכו בה המרגלים שנאמר (במדבר יג, כב) ויעלו בנגב. דבר אחר **דרך האתרים**, דרך התייר הגדול, הנוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה (במדבר יג, לג), נכצ"ל, ומ"ש בדפוס **שנאמר דרך**... אינו בדפוס וכתבי יד, והוא קוטע את לשון הכתוב – כמ"ש ביוסף הלל. פשוטו של רש"י בקצרה. **וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי**, תחילה מביא מה שנאמר חז"ל עשמע הכנעני, שמת אהרן ונסתלקו עניי כבוד וכו', כדאיתא בראש השנה (ג, א), ולכן נלחם עמהם. ולמדו זאת מסמיכות **וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי**, בין בפרשת חקת ובין בפרשת מסעי (לג, מ) למיתת אהרן, וי"ו **וַיִּשְׁמַע** מוסיף על ענין ראשון, שעשמע מיתת אהרן, וממילא נסתלקו עניי הכבוד. ואחר כך מבאר שהכנעני הוא עמלק, ושוב מבאר את סיום המאמר בגמרא [שהשמיטו לעיל] 'וכסבור ניתנה רשות להלחם בישראל', שבנוסף למה שעשמע מיתת אהרן, שמע או ראה, שבא **דרך האתרים**, דרך הנגב שהלכו בה המרגלים שנאמר ויעלו בנגב. ואין פירוש דרך ה'אתרים', כדעת מפרשים אחרים, שבאו למקומות ישוב, או שהאריכו דרכם למקום העמלקי, או שהלכו בסתר כ'תרים', שהם מרגלים סתם. אלא פירושו שעשמע שבאו בדרך המרגלים הידועים, שהוא דרך הנגב, ולכן אמר ודאי להלחם באים, כי דרך זה הראו להם המרגלים. או שהסיבה היתה כפירוש האחר: דבר אחר **דרך האתרים**, דרך התייר הגדול שהוא ארון הברית, שנאמר עליו הנוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה. שראה כנען שביאתו הוא רק דרך האתרים, שהוא הדרך שמראה הארון, ולא נשאר להם מכל אותם עניי כבוד שהיו נוסעים עמהם, לכן 'כסבור ניתנה רשות להלחם בישראל'.

הפירושים של 'אתרים' בקצרה

מצאנו שלשה פירושים אפשריים ל'אתרים', והביאם בלקח טוב (לרבי טוביה ברבי אליעזר, ד"א תתס"ח): כי בא ישראל דרך האתרים, אמר הלך התייר שלהם. דבר אחר, דרך האתרים, דרך מקומותיו, לשון אתרא. דבר אחר דרך האתרים, הלך יתיר. – ונבאר בס"ד ג' פירושים אלו באמצעות חז"ל והראשונים.

'אתרים' – 'מקומות'

רבי מיוחס ברבי אליהו (מחכמי יון, ה"א ק) מפרש: דרך המקומות של ישוב, לפי שעד עכשיו היו מהלכים במדבר, ועכשיו התחילו ליכנס ביישוב, מקום לשון ארמי אתרא¹⁰. – והוא הפירוש השני שבלקח טוב, אלא שמהלקח טוב נראה שמפרש שעשמע עקרים למקומותיו.

'אתרים' – 'תארים'

החזקוני (לרבי חזקיה ב"ר מנחם) מפרש: דרך האתרים, מתיבות הפכות, כמו פְּעֻשִׁים–פְּעֻשִׁים, עֹמְלָה עֹמְלָה, אף כאן האתרים כמו התארים, לשון סבוב כמו וְתָאֵר הַגְּבֹל (יהושע טו, טז), כעשמע שבא ישראל דרך הַסְּבֻבִים של ארץ אדום מצפון לדרום, כדכתיב (במדבר כא, ד) וַיִּסְעוּ מִחֹר הַחַר דֶּרֶךְ יָם סוּף לְסֹבֵב אֶת אֶרֶץ אֱדוֹם, כסבור עליו הם באים, שהרי בדרום של אדום הוא, כדכתיב יושב הנגב, לפיכך וילחם בישראל. – והוא הפירוש השלישי בלקח טוב 'אתרים' הליך יתיר, מהלך מיותר.

לרש"י ע"פ רבי דונש 'אתרים' 'תרים' וא' נוספת

הפירוש הראשון בשכל טוב 'אתרים' 'תייר', ניתן לפרשו באופנים שונים, 'תייר' מורה דרך, או 'תרים' 'מרגלים'. פירוש זה נובע מהשמטת האות א שבראש התיבה. וכמו שכתב רש"י בישעיה (נח, ט): בְּאַשְׁמֵינִי, מנחם (ערך 'אשמן') פתר לשון מחשכים. ורוב הפותרים מודים לו. אבל דונש (עמ' 93) פתר בו

¹⁰ א"ה. מודעת זאת שהאל"ף הנוספת למלים בארמית היא ליידוע, במקום ה"א הידיעה המופיע בראש המלה. אבל לפעמים הפכה המלה עם היידוע ליחידה אחת.

לשון שומן, והאל"ף נוסף בו, כמו אל"ף שבאֲחֻזִּי [בְּאֲחֻזִּי] (איוב יג, יז), ושבאֲכֹזֶב (ירמיה טו, יח), ודרך האתרים. אף כאן באשמיט, בין החיים העמנים, אנוחנו כמתים. – הביא רש"י בשם רבי דונש ש'אתרים' הוא כמו 'תרים', והא' נוסף בו.

רבי מנחם מסתפק אם 'אתרים' מ'ויתורו'

ובמחברת מנחם (ערך 'אתרים'): האחד, אתר די דבחין דבחין (עזרא ג, ג), עניין מקום הוא. השני, דרך האתרים, יתכן להיות מגזרת ויתורו את הארץ (במדבר יג, כא), מתור הארץ (שם יג, כה) – כאן נראה כמסתפק בביאורו, אולי יתן לפרשו כמקבילה למילה הארמית שבספר עזרא שהביא תחילה. כמו הפירוש השני בלקח טוב הג"ל. אולם בערך 'תר' כתב, השני, ויתורו את הארץ, לתור את הארץ, ולא תתורו (במדבר טו, לט) תרתי בלבי (קהלת ב, יג), אשר תרו (במדבר יג, לב), דרך האתרים. – צירף 'אתרים' ל'ויתורו' ללא סייג, והוא הפירוש הראשון בלקח טוב הג"ל.

המפרשים 'אתרים' 'תרים' סתם

במפרשים 'אתרים' כמו 'תרים', מצאנו שתי אופנים. האבן עזרא מפרש: האתרים, יש אומרים (הוא רבי דונש הג"ל) כי האל"ף נוסף, והטעם, התרים את הארץ. וכן אל"ף (אזרועך) [אזרועין] (איוב לא, כב), וביאר כוונתו הרב אברבנאל: וענינו דרך התרים והמרגלים את הארץ שלא ילכו דרך גלויה ומפורסמת אלא דרך עקלתון ונסתרת לאמר לא תשורנו עין, וכן במדרשי התורה לרבינו אנושלמה אשתרוק: ר"ל שלא באו ביד רמה כמשפטם כי אם בלט ובחשאי כדרך התרים והמרגלים שהולכין בהתנכרות לא דרך גבורה ואדנות, לזה הוקשה לבו ולא ירא אלקים ונלחם להם. ובפירושי התורה לרבינו חיים פלטיאל שילב פירוש זה לסילוק ענני הכבוד: ופשטיה דקרא, כי בא ישראל דרך האתרים, דכל זמן שהיה להם ענני כבוד היו הולכים דרך ישר בפרהסיה בלי פחד, והשתא דנסתלקו, היו צריכים לילך כמו מרגלים, מקום צנעה מפני היראה.

המפרשים 'אתרים' 'תרים' המרגלים

אונקלוס תירגם דרך האתרים 'אַרְחַ מְאַלְלָא', דרך המרגלים. וכן שאר התרגומים האריכו ותרגמו על עניין 'המרגלים' הידועים. וכן פירש הרשב"ם: דרך האתרים, התרים, מרגלים. ככתוב שם (במדבר יג, יז) עלו זה בנגב [נשציה משה למרגלים], ועמלק יושב בנגב (שם יג, כט), וכנענים אצלם, והנה הכנעני והעמלקי שם לפניכם (שם יג, מג), האתרים, כמו אפרוח, אתמול, אזרוע. הרבה אלפין באין לשמוש בראש תיבה. וכן פירש רבי יוסף בכור שור: כי בא ישראל דרך האתרים, המרגלים שעלו בנגב והא' יתירה, כמו [וְ]אַרְעֵי מִקְנָה (איוב לא, כב), וכיון שראו שבאו דרך המרגלים אמרו ודאי להלחם באים, כי דרך זה הראו להם המרגלים ונלחמו עמהם. וכן הרמב"ן (והעתיקו רבינו בחיי): על דעת אונקלוס, כי כאשר באו המרגלים ועלו בנגב, הרגישו בהם יושבי הארץ, ושמע בהם הכנעני הזה שהיה יושב בנגב, ובא בדרך שהלכו הם עד שהגיעו למחנה ישראל, ויפה פירש.

חז"ל פירשו 'אתרים' על מיתת אהרן או סילוק הענן

אולם חז"ל פירשו שעשומעת הכנעני היתה אחרת, ואם כן מתפרש 'תרים' במשמעות שונה. כמו שכתב הרמב"ן בהמשך פירושו: 'ורבותינו אמרו (ראש השנה ג, א) מה שמועה שמע, כי הוקשה להם הכתוב בפרשת המסעים (במדבר לג, מ) וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עַרְדַּ וְהוּא יֹשֵׁב בְּנֶגֶב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּבֵא בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שלא הזכיר שם המלחמה ולא שום דבר, על כן אמרו שהשמועה היתה במיתת אהרן הנזכרת שם, יזכיר כי שמעו אויבי ישראל במיתת הצדיק, ונתעוררו בה להלחם עמהם'. וכן מספר הירושלמי (יומא ב, א סוטה ת, ב): מכיון שמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד, ובקשו הכנענים להתגרות בם, הדא הוא דכתיב וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ עַרְדַּ וְהוּא יֹשֵׁב בְּנֶגֶב בְּבֵא בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דְּרֹךְ הָאֲתָרִים וַיִּלָּחֶם בְּיִשְׂרָאֵל, מהו דרך האתרים, כי מת התייר הגדול שהיה תר להם את הדרך, ובאו ונתגרו בהם. וכן הוא בספרי (בהעלתך פב) ובפסיקתא דרב כהנא (אנכי, יט), באיכה רבה (בבב, א, כא): שָׁמְעוּ בִּי נִאֻחָה וכו', דרך האתרים, אל תקרי האתרים אלא התרים, אמר מת אותו התייר הגדול שהיה מהלך לפניו, והופרעו מהן ענני כבוד. ובערוך ערך תייר הביאו, וצירף: עֵינִים הָיִיתִי לְעוֹר (איוב כט, טו) תרגם תייר הייתי למסכנא דדמיא לסמיא. וכן פירש רבנו הלל את דברי הספרי. – פירשו אתרים על אהרן, שהיה התייר [=מורה דרך] שלהם. שהענן הולכים בזכותו כמבואר בתוספתא (סוטה יא, א), ובמושב זקנים לבעלי התוס' ובפירושי רבי אביגדור צרפתי פירשו על הענן שהיה תייר [תר] להם את הדרך. – וכנראה צריך לפרש כמו שהביא בתורה שלימה

(כא, ו בהערה) מכת"י במדבר זוטא: ר' שמעון אומר דרך אין תרים, ר' יוסי אומר דרך אין [תיר]. שדרשו הא' הנוספת כנוטריקון אין.

במדרש ורש"י פירש 'אתרים' על הארון שהיה מתייר לפניהם

אך במדבר רבה (יט, כ): דרך האתרים, התייר הגדול שתר להם את הדרך, שנאמר (במדבר י, לג) וארון ברית ה' נוסע לפניהם. – פירש אתרים 'תייר', אך לא על אהרן או הענן אלא על הארון שהיה התייר שלהם. רש"י בפירוש שני דרך התייר הגדול הנוסע לפניהם, פירש כמדרש על הארון, כפי שמוכח גם מהפסוק שהביא, ולא כשאר מאמרי חז"ל על הענן ואהרן.

הקושי בפירוש ש'האתרים' הוא ה'ארון'

והרא"ם הקשה על המדרש ורש"י: ולא הבינותי טעמו, כי מה טעם לומר, וישמע הכנעני יושב הנגב כי בא ישראל אחרי הארון וילחם. וכי בעבור שבא ישראל אחרי הארון בא להלחם עמהם, והלא כל ארבעים שנה שהיו במדבר ישראל אחרי הארון היו הולכים. אבל לפי הפירוש הראשון שפירשו "דרך האתרים" דרך המרגלים, אתי שפיר, שבעבור שהיה עמלק יושב בארץ הנגב, ושמע שישאל עוברים דרך שם, בא להלחם עמהם.

שמועת הכנעני לפי ביאור המזרחי

ותירץ הרא"ם: ושמא יש לומר, דהכי קאמר, כעשמע הכנעני שמת אהרן ונסתלקו עניי כבוד, ואינו נוסע ישראל עכשו אלא אחרי הארון בלבד, שלא נשאר להם מכל אותם שהיו נוסעים עמהם אלא הארון, בא להלחם עמהם. אבל קודם לכן שהיו נוסעים עמהם כל אותן עניי הכבוד שהיו מסבין אותם מלמעלה ומלמטה ומארבע רוחות העולם, ואחד שהיה הולך לפניהם לישר אורחותם להשפיל הגבעות, ולהגביה העמקים, חוץ מן הארון שהיה הולך לפניהם לישר אורחותם, לתור להם מנוחה שיחנו שם, לא היה יכול לבא להלחם עמהם.

ביאור דברי רש"י על פי ביאור המזרחי

וכעת יבואו על נכון דברי רש"י, תחילה הקדים מה שאמרו חז"ל שעשמע הכנעני, שמת אהרן ונסתלקו עניי כבוד וכו', כדאיתא בראש השנה (ג, א), ולכן נלחם עמהם. ולמדו זאת מסמיכות 'ישמע הכנעני' למיתת אהרן. [נותוס' שם (ד"ה וישמע)] דעתם שהדרש נדרש מהפסוק במסעי (במדבר לג, מ), אולם המהרש"א כתב, דגם לדברי תוס' קשה, כיון דהך דפ' מסעי איהו גופיה מעשה דפרשת חקת כדמוכחי קראי, ובפרשת חקת מפורש שעשמע כי בא דרך האתרים, אם כן דרש חכמים שעשמע במיתת אהרן סותר זה. ולכן נראה דמתוך סמיכות וישמע הכנעני וגו' בין בפרשת חקת ובין בפרשת מסעי למיתת אהרן דרשו, דו"ו דישמע מוסיף על ענין ראשון, שעשמע במיתת אהרן דלעיל. וכי בא ישראל דרך האתרים לא בא להורות אלא ממקום שבא להלחם על ישראל, דהיינו דרך האתרים וק"ל. ובזה מסיים רש"י לבאר מהי השמועה שעשמע עמלק, ואחר כך ביאר שהוא עמלק, ושוב בא לבאר את הסיום המאמר בגמרא (שהשמיטו לעיר) 'וכסבור ניתנה רשות להלחם בישראל', ומבאר, שבנוסף למה שעשמע מיתת אהרן, שמע או ראה, שבא דרך האתרים, דרך הנגב שהלכו בה המרגלים שנאמר ויעלו בנגב. כלומר שאין פירושו שבא ישראל דרך האתרים, למקומות ישוב, או שהאריכו דרכם למקום העמלקי, כפירוש הראשון והשני בלקח טוב, או שהלכו בסתר כ'תרים', שהם מרגלים סתם כדעת המפרשים הנ"ל. אלא שכיון שעשמע שבאו בדרך המרגלים הידועים, שהוא דרך הנגב, אמר ודאי להלחם באים, כמ"ש הר"י בכור שור. או כי דרך זה הראו להם המרגלים. או שסיבת בואו היתה, כפירוש האחר: דבר אחר דרך האתרים, דרך התייר הגדול שהוא ארון הברית, שנאמר עליו הנוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה. עוראה כנען שביאתו הוא רק דרך האתרים, שהוא הדרך שמראה הארון, ולא נשאר להם מכל אותם עניי כבוד שהיו נוסעים עמהם, לכן 'כסבור ניתנה רשות להלחם בישראל'. ע"כ טיפת דיו של רש"י¹¹

¹¹ מהצורך להציג כאן את הרב בעל המאמר ואת המקום שבו הוא מציג אותו. הרב יצחק ישעי' וייס נר"ו עומד בראש קהלה חשובה בבני-ברק והוא מוסר שיעורים בנושאים הלכתיים. הרב נר"ו אינו צריך לדידי או לדכוותי להעריך את שיעוריו המקיפים והיסודיים. בסוף קובץ השיעור ההלכתי מופיע דיון בדברי רש"י בפרשת השבוע. הביטוי 'טפת דיו של רש"י' פירושו במקביל לביטוי ההלכתי 'טפת דם כחרדל

להשלמת העניין אני מביא את דברי הרב אברהם ויסבלום נר"ו בספר תורת הטעמים עמ' רפט. וישמע הכנעני מלך-ערד ישב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים פירשו המפרשים שהאתרים הם המרגלים התרים את הארץ. ולפי זה אפשר לפרש וישמע הכנעני מלך-ערד ישב הנגב כי בא ישראל, (איד שמע? -) דרך האתרים. כלומר ע"י התרים שבאו ארצה. [כתבנו זה ע"פ שהרגילות בזמננו לשאול: דרך מי שמעת דבר זה? דהיינו באמצעות מי שמעת זה? אך באמת צ"ע אם המלה דרך יכולה להתפרש במשמעות כזו. ואכמ"ל]

אך הטעמים פסקו: וישמע הכנעני מלך-ערד ישב הנגב / כי בא ישראל דרך האתרים. דהיינו שישראל בא באותה דרך שבאו בה המרגלים, וכן פירש"י: דרך האתרים - [דרך הנגב]¹² שהלכו בה המרגלים, [שנאמר] "ויעלו בנגב". ע"כ תורת הטעמים.

פרופ' עמוס פריש המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן "חרמה" כתיקון

מיד לאחר הסיפור על מות אהרון מופיעה בפרשתנו פרשייה¹³ קצרצרה; שלושה פסוקים אורכה. עניינה הוא מלחמת ישראל במלך ערד הכנעני, והיא מתנהלת בשני שלבים: תחילה תקף הכנעני את בני ישראל ואף לקח מהם שבי, ולאחר מכן נדרו בני ישראל נדר לה', ניצחו את העם התוקף והחרימו אותו ואת עריו, שמקומן כנראה בעבר הירדן המערבי (במ' כא:א-ג). פרשייה זו מעוררת כמה שאלות (מלבד השאלה הגאוגרפית הסבוכה, שבה לא נדון כאן): א) מתי התקיימה המערכה, על שני שלביה? ב) איך משתלב הסיפור בהקשרו? ג) מה המסר של הסיפור? (א) העיתוי

האם השלב השני של המערכה, שבו ניצחו בני ישראל, הוא המשך מיידי להתקפת מלך ערד, או שאולי מדובר במלחמה לאחר זמן? יעקב ליכט מציין: "לא נמסר לנו מתי קרה דבר זה; אם שלחו כוח לתקוף את איזור ערד לפני שפנו למסעם, או קיימו את נדרם לאחר כמה דורות", והוא מעדיף את האפשרות השנייה.¹⁴ א"ה.

אך אם כן הדבר, עולה שאלה עקרונית על הכללת אירוע מאוחר בתורה. רמב"ן הציג אפשרות זו בכותבו:

והשלים עוד בכאן לספר, כי החרימו ישראל גם "את עריהם" אחרי בואם בארץ כנען ואחרי מות יהושע, לקים את נדרם אשר נדרו... והוא מה שנאמר בספר שופטים... (ש' א:טז)... ושם נשלם הנדר הזה, אבל השלים הכתוב להזכיר הענין בכאן. וזה כענין הפרשה שאמרה ברדת המן ויניחיהו אהרן לפני העדת למשמרת: ובני ישראל אכלו את-המן ארבעים שנה עד-באם אל-ארץ נושבת את-המן אכלו עד-באם אל-קצה ארץ כנען: (ש' טז:לז-לה) - והוא לאחר מיתתו של משה... ; וכן אלה שמות האנשים אשר-ינחלו לכם את-הארץ וגו' (במ' לז:ז) - נבואה שיהיו חיים וקיימים.¹⁵

ר' יצחק אברבנאל תוקף את רמב"ן על מה שמשתמע מדבריו, לדעתו, ומציג את תפיסתו המנוגדת (לפי הבנתו), שמדובר בכתיבה ובואית של אירוע מאוחר:

כי הרב כסתה כלימה פניו לכתוב שיהושע כתב זה. והניח הדבר בסתם שהכתוב השלימו, אבל לא זכר מי היה הכותב כיון שלא היה משה עליו השלום... והתימה משלמות תורתו וקדושתו שיצא מפיו, שיש בתורה דבר שלא כתב משה, והם אם כן בכלל כי דבר ה'

יושבות שבעה נקיים' הרי על טיפת דיו של רש"י בפירושו על התורה צריך להתייגע ולשבת. השיעורים מופצים בכתובת hafaza00@gmail.com

¹² הסוגריים המרובעים מסמנים מקום שבעלי מפעל הכתר של בר-אילן מסופקים אם זו גרסת רש"י המקורית.

¹³ א"ה. ביטוי זה נראה מטעה, למה לא פרשה? אם ליצור בידול מפרשת השבוע, אין זו סיבה מצדיקה.

¹⁴ יי ליכט, פירוש על ספר במדבר, ב: [יא-כא], ירושלים תשנ"א, עמ' 225.

¹⁵ רמב"ן לבמדבר כא:א, על פי: מקראות גדולות הכתו: ספר במדבר (מהדיר ועורך מדעי: מ' כהן), ירושלים תשע"ב.

בְּזֶה (במדבר טו, לא) ... ואני כבר ביארתי ... שמשנה כתב את התורה כאשר צוהו השם מלה במלה, ולכן אינו מהבטל שהוא ע"ה יכתוב בה דברים עתידיים להיות אחרי מותו. מקובל להניח, שאברבנאל לא הבין את כוונת רמב"ן, וגם הלה דגל באותה תפיסה שהציג אברבנאל.¹⁶ כלומר, שמדובר בהודעת עתיד נבואית ולא בכתיבה שלאחר מעשה, מה גם שבדוגמה השנייה משתי הדוגמאות שרמב"ן מוסיף לכתובנו, הוא נוקט בעליל את המונח "נבואה".

קיימת גם האפשרות הפרשנית האחרת, שגם השלב השני התקיים מיד, וכך מציע אברבנאל בהסברו השני:

ואפשר לומר עוד, כי כל מה שזכר הכתוב בכאן היו בימי משה... ואין לנו כאן אם כן דבר שלא היה בימי משה ושלא נכתב על ידו.

(ב) ההשתלבות בהקשר

רש"י (בעקבות חז"ל בראש השנה ג ע"א ועוד) וראב"ע מסבירים את מיקומו של הסיפור כהמשך מייד למסופר לפניו – מות אהרון הכהן (כ:ג-כט). אולם בעוד שאצל ראב"ע מדובר רק בסמיכות זמנים "טכנית", אצל רש"י מדובר בסיבה ובתוצאתה: "שמע שמת אהרון ונסתלקו עוני כבוד", והיחלשות זו בהגנה השמימית על ישראל דרבנה את האויב להתקיף.

אולם קישור זה, המובא ברש"י, מעורר קושי פרשני, שכן הכתוב עצמו מפרט את מושא השמיעה: **כִּי בָא יִשְׂרָאֵל בְּדֶרֶךְ הָאֲתָרִים**! יש ממפרשי רש"י (עמר נקא¹⁷, שפתי חכמים) שהצביעו על הכתוב ברשימת המסעות שבספרנו. גם שם השמיעה תוכפת למות אהרון: **"וְאֶתְּהָרֹן... בְּמֵתוֹ בְּחֹר הַהָר. וַיִּשְׁמַע הַכֹּהֲנִים מֶלֶךְ עֶרְד (במדבר לג, לט, מ)"** וגו'. גם אין להתעלם מהקריאה הדרשנית של "כי בא ישראל דרך האתרים": "שמע שמת אהרון התייר הגדול שלהן שהיה תר להן את הדרך" (ירושלמי סוטה פרק א, יז ע"ג).¹⁸ ושמא ניתן גם לשער, שהדרשן ביקש לקשר בין שני הפעלים המופיעים בראשי הפסוקים הסמוכים: **"וידאו"** (כ:כט), **"וישמע"** (כא:א).¹⁹ וכיוון שהמשכו של הראשון הוא **"כָּל הָעֵדָה כִּי גָעַ אֶתְּהָרֹן"**, מיוחס המשך זה גם לפסוק התוכף.

אברבנאל עורך קישור אחר למה שסופר קודם לכן. הוא מקשר את סיפורנו אל הסיפור הקודם למות אהרון – העימות בין בני ישראל למלך אדום, שלא אפשר להם לעבור בגבולו (כ:יד-כא). מלך ערד העריך את עצמו כחזק יותר ממלך אדום, ואם מפניו נטו בני ישראל, קל וחומר שייטו מפני מלך ערד.

מלבד הזיקה אל ההקשר הסמוך, יש שהצביעו גם על רמיזות שיש בין סיפורנו לבין סיפור המרגלים (פרקים יג-יד).²⁰ לכול לראש, מסורת פרשנית קדומה קושרת את **"דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים"** עם **"הָאֲתָרִים"** (במדבר יד, ט), הלוא הוא כינויים של המרגלים. גם שם המקום **"חֶרְמֶה"** משותף לשני הסיפורים. לנתונים אלה נבקש להוסיף עוד שתי נקודות: א) מיקומו הטקסטואלי הזהה של שם המקום **"חֶרְמֶה"** – בשני הסיפורים הוא מופיע כמילה האחרונה בסיפור (יד:מח; כא:ג). ב) הופעותיו המשמעותיות של השורש נת"ן – בסיפור המרגלים קריאת החוטאים היא: **"נִתְּנָה רֹאשׁ וְנִשְׁוֹבָה מִצִּירְמָה"** (יד:ג); ואילו בסיפורנו העם נודר: **"אִם נָתַן תַּתֵּן אֶת הָעַם הַזֶּה בְּיָדֵינוּ"** (כא:ב). לשון זו

¹⁶ ראו לדוגמה: **פירוש התורה לרבינו משה בן נחמן**, מהדורת הרב ח"ד שעוועל, ב, ירושלים תש"ך, עמ' רפא-רפב, ד"ה עד ממחרת הפסח; ע"צ מלמד, **מפרשי המקרא: דרכיהם ושיטותיהם**, ירושלים תשל"ה, ב, עמ' 965 (מסקנתו הסופית, המנוסחת בזהירות).

¹⁷ א"ה. רגילים לפרש מלים אלה: צמר נקי, צמר לבן שנשמר נקי. אבל פירוש המלה נקא בפסוק: **חֹזֶה הָיִיתָ עַד דֵּי כִרְסָן רָמְיוֹ וְעֵתִיק יוֹמִין יִתֵּב לְבוּשָׁה כְּתֹלָג חֹר וְשָׁעַר רֹאשָׁה כְּעֶמֶר נָקָא כְּרִסְיָה שְׁבִיבִין דִּי נֹר גְּלִלְוֹהִי נֹר דְּלֶק (דניאל ז, ט) בארמית הוא: צמר (רך) של טלה צעיר. **נָקָא** – טֶלֶה.**

¹⁸ לדיון מעמיק במאמר זה, המופיע בניסוח קרוב בסדר עולם, ראו: ח' מיליקובסקי, **סדר עולם: מהדורה מדעית, פירוש ומבוא**, ירושלים תשע"ג, ב, עמ' 168-170.

¹⁹ לזיקה שבין פעלים אלה בתנ"ך ראו: ע' פריש, "רא"ה ושמ"ע כצמד מלים מנחות", **דברי הקונגרס העולמי השנים-עשר למדעי היהדות**, ירושלים תשנ"ז, א, עמ' 89-98.

²⁰ ראו לדוגמה: י' רוזנסון, **דברים במדבר: עיונים פרשניים בספר במדבר**, ירושלים תשס"ד, עמ' 269-270.

יכולה לבטא את אימוץ עמדתם של יהושע וכלב בעקבות דברי העם: "אִם חָפֵץ בְּנֹה ה' וְהִבִּיא אֶתְנוּ אֶל הָאָרֶץ הַזֹּאת וְנִתְּנָה לָנוּ... וְאַתֶּם אַל תִּירָאוּ אֶת עַם הָאָרֶץ" (יד-ט).²¹

(ג) המסר

לפי אברבנאל, הסיפור מציג את האינטרפרטציה הדתית של האירועים הצבאיים, והיא אינה רק השקפת התורה, אלא גם בני ישראל הבינו את הדברים ברוח זו. לדבריו, הם "ראו סימני ההשגחה בעוונם", דהיינו, פירשו את הנפילה בשבי כביטוי לעונש על חטא, ולכן נדרו נדר להי כדי לזכות בניצחון.

קווי הדמיון אל סיפור המרגלים, שהוזכרו לעיל, יכולים לסייע בהבנת המסר – הצבעה על מגמה של תיקון.²² אם נבין את השבי כביטוי לעונש, כדברי אברבנאל, יימצא הכתוב מציג את התיקון: הבנה של בני ישראל, שהכול מידי שמים, ולכן כדי לנצח הם זקוקים לסייעתא דשמיא. גם בסיפור המרגלים הייתה הכרה בחטא, אך היא נותבת למקום הלא ראוי – מבצע ההעפלה הלא לגיטימי. ואילו כאן, בני ישראל משכילים לתקן תיקון של אמת את דרכם. "חרמה" היא אפוא תיקון כפול – תיקון של החטא הרמוז בתחילת העלילה, העומד ברקע נפילת בני ישראל בשבי, ותיקון למעשה המרגלים (כולל תגובת המעפילים), כאשר שם המקום "חרמה", החותם את שני הסיפורים, מדגיש את המהפך הדתי לטובה – מאתר המציין את תבוסת בני ישראל הממרים עד למקום המנציח את הצלחתם, לאחר שביקשו את עזרת ה'. ואכן, כנגד "וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלֵי יְהוָה" (יד, כב), אנו קוראים כאן "וַיִּשְׁמַע ה' בְּקוֹל יִשְׂרָאֵל" (פס' ג), וקבלה זו שלו את תחינת ישראל היא מן הסתם עדות להיותם ראויים. מיד יסופר על כך שבני ישראל מקיימים את נדרם, המבטא את הכרתם בכך שה' הוא אלוהי ההיסטוריה, ושהשגחתו היא הקובעת את גורל המערכה הצבאית.

תָּנוּ לַחֲכָם וְיַחֲכֶם-עוֹד

אנא שלחו את הערותיכם!

הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com

הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליונות מופיע

שם): <http://www.ladaat.info/gilyonot.aspx>

מאמרנו מופיע **ונשמר** באוצר החכמה בפורום דקדוק ומסורה

<http://forum.otzar.org/forums/viewtopic.php?f=45&t=10317&p=272195#p272195>

אם אתה מתעניין

בהבטים הלשוניים של התורה

(לשון המקרא, המשנה, התלמוד וכו')

אתה מוזמן להרשם (בתנאים)

לקבלת דוא"ל בנושאים לשוניים

בכתובת: franklashon@gmail.com

© בוא להחכים את עצמך ואת שאר המכתבים ©

²¹ המסגרת של סיפור המרגלים מעניקה אישור משמים לעמדת יהושע וכלב. כך מודיע ה' למשה בראשית העלילה: "שְׁלַח לָךְ אֲנָשִׁים וַיָּתְרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (יג:ב), וכך במצווה הניתנת מיד בתום סיפור המרגלים: "כִּי תָבֹאוּ אֶל אֶרֶץ מוֹשְׁבֵיכֶם אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם" (טו:ב).

²² השווא: א' הכהן, פני אדם: על תורת האדם והעם בספר במדבר, תל-אביב 2014, עמ' 99.